

Cultural Interactions of Bakhtiari Region with Fars and Khuzestan During the Chalcolithic Ages with an Emphasis on the Archaeological Data of Lordegan City

Mahdian, M.¹; Saedi, I.²

Type of Article: **Research**

Pp: 7-30

Received: 2022/02/08; Accepted: 2022/03/06

<https://dx.doi.org/10.30699/PJAS.6.22.7>

Abstract

The interaction of cultures in prehistoric Iran has always been one of the most important and complex topics in Iranian archeology. Such connections in different regions of Iran show the relationships of cultures and their effects on each other. During the fifth and fourth millennia, these connections became more extensive and significant. During this period in the South Zagros region, between Fars, Chaharmahal and Bakhtiari (Bakhtiari region) and Khuzestan regions, close cultural ties were formed, which are more than anything else reflected in the pottery collections of Bakhtiari region. Alain Zagarel in his studies in different parts of Bakhtiari region points out that during this period, this region has received many cultural influences from Fars and Khuzestan regions. In this article, the cultural relations that took place during the chalcolithic Age in the Early / Middle / Late Shushan period of Khuzestan, the Early, Middle and Late Persian periods, as well as in the phases of Alexandria, Chelehghah, Afghan, R1, Lapoei, Shahrak and Borjoui and S17 in Bakhtiari region have been formed, discussed and tried to answer the question of whether there were cultural connections between these areas during the chalcolithic Age or not? According to the studies, it seems that there were cultural connections between these areas during this period. The point that should be mentioned here is that in this study, the cultural influences of Fars and Khuzestan regions on Chaharmahal and Bakhtiari have been considered. The effects of these cultures on different parts of Bakhtiari region are not the same, so that the northern regions of this province during this period were influenced by the cultures of Khuzestan region and southern regions, especially Lordegan city during this period were influenced by the cultures of Fars region.

Keywords: Interaction, chalcolithic, Bakhtiari, Fars, Khuzestan.

Motaleat-e-Bastanshenasi-e-Parseh
(MBP)

Parseh Journal of Archaeological
Studies
Journal of Archeology Department of
Archeology Research Institute, Cultural
Heritage and Tourism Research
Institute (RICT), Tehran, Iran

Publisher: Cultural Heritage and
Tourism Research Institute (RICT).
Copyright©2022, The Authors. This
open-access article is published under
the terms of the Creative Commons.

1. M. A. in Archaeology, Department of Archaeology, Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran, Tehran, Iran (Corresponding Author).

Email: moslem.mahdian@ut.ac.ir

2. M. A. in Archaeology, Department of Archeology, Faculty of Humanities, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.

Citations: Mahdian, M. & Saedi, I., (2023). "Cultural Interactions of Bakhtiari Region with Fars and Khuzestan During the Chalcolithic Ages with an Emphasis on the Archaeological Data of Lordegan City". *Parseh J Archaeol Stud*; 6 (22): 7-30. (<https://dx.doi.org/10.30699/PJAS.6.22.7>).

Homepage of this Article: http://journal.richt.ir/mbp/browse.php?a_id=697&sid=1&slc_lang=en

Introduction

One of the most important field works done in Bakhtiari region is the activities of Allen Zagarel and Hassan Rezvani during the years 1390-1389. The two main plains of Bakhtiari region, namely Khanmirza, are located 180 km south to southwest of Isfahan, at an altitude of 1800 meters and Shahrekord at an altitude of 2100 meters. Both plains are very fertile pastures, but due to their height, lack of surface water and good soil, they are not suitable for agriculture (Hool, 1390: 132). The sites identified in these areas provide useful information from the pastoral pattern of the pre-pottery period. We are indicating a period of prosperity in the Bakhtiari region. Based on these activities, the question that arises here is whether there was a connection between the Bakhtiari region with Persia and Khuzestan during the Copper and Stone Age? It can be said that the initial study of copper and stone period pottery shows the relationship and close proximity of regional pottery with copper and stone period pottery in Fars (Bakun A and B) And Khuzestan (Middle and New Shushan). However, it seems that the copper and stone pottery of the lords is more similar to the prehistoric pottery of Persia (Bakun A, B and Lepui).

Materials and Methods

Cultural interactions are one of the most important and complex issues in archaeology. In this research, we first tried to study all the sources in this field well, and the pottery related to each region was carefully examined and matched with each other so that we could provide a correct and accurate comparison. Among the important sources that were used in this regard were the reports of excavations, investigations and research activities that took place in these areas during the copper and stone ages. For correct understanding and accurate analysis of the data, it was tried to use the latest archaeological activities and also the latest scientific results published in these areas.

Article Text

The pottery collection of Bakhtiari region provides us with very good information about the Copper and Stone Age, through which the connection between this region and Fars and Khuzestan can be determined. Data from all three phases of the Copper and Stone Age have been found in the Bakhtiari region. Among these, we can refer to the interregional

interactions of other regions of Bakhtiari region such as Dashte Farsan with Khuzestan and Fars, and although this has been the case in previous periods (Neolithic), as the evidence shows They show that this trend has significantly increased in the Copper and Stone Age. Currently, studies show that this region is very similar to Fars and Khuzestan. Currently, studies show that this region is very similar to Fars and Khuzestan. A noteworthy point about the settlements of the copper and stone period of Farsan plain is that in this period the southern areas of Farsan plain are very similar to Bacon pottery in Persia, while the pottery of the northern half of this plain is closely similar. They have new Middle Shushan pottery.

Discussion

Based on the conducted research, it can be said that the residents of Bakhtiari region were influenced by the residents of Fars and Khuzestan during the copper and stone ages. Considering that most of the settlements in this area belong to nomads, it can be said that this area was a bridge of communication between these areas during the copper and stone ages. The presence of pottery similar to the cultural materials of the late Neolithic and copper and stone of Fars and Khuzestan indicates the strong connection between the Fars plain and the mentioned areas, and one of the important reasons for this strong connection is the migration of nomads in the Fars plain and other highlands of Bakhtiari to these areas. The identified sites of this period, which were mainly in the form of temporary camps, also prove this claim.

Conclusion

In the Copper and Stone Age, we are faced with the dramatic emergence of yards in the Lordegan area. During this time, communication between the inhabitants of Lordegan and Fars and Khuzestan has increased. The reason for this claim is the collection of pottery that exists in this area. Another reason to prove this claim is the laboratory studies that have been done on the Lepui pottery of Chaharmahal and Bakhtiari province with Fars province. Based on the researches, it can be said that the inhabitants of Bakhtiari region have been influenced by the inhabitants of Fars and Khuzestan during the Copper and Stone Age. Given that most of the settlements in this area belong to the nomads, it can be said that this area has been a bridge between these areas during the Copper and Stone Age.

Khosrozadeh also points out that the presence of pottery similar to late Neolithic cultural materials and copper and stone of Fars and Khuzestan indicates the strong connection of Farsan plain with the mentioned areas and one of the important reasons for this strong connection is nomadic migration in Fars plain and other heights. Bakhtiari knows of these areas, as the sites identified during this period, which were mostly temporary camps, also support this claim.

تعاملات فرهنگی منطقه بختیاری با فارس و خوزستان در دوران مس‌وسنگ با تکیه بر داده‌های باستان‌شناسی شهرستان لردگان

مسلم مهدیان^۱؛ ایمان ساعدی^{II}

نوع مقاله: پژوهشی

صص: ۲۰-۷

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۱/۱۹؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۲/۱۵

شناسه دیجیتال (DOI): <https://dx.doi.org/10.30699/PJAS.6.22.7>

چکیده

تعامل فرهنگ‌ها در پیش‌ازتاریخ ایران، همواره یکی از موضوعات مهم و پیچیده در باستان‌شناسی ایران بوده است. این‌گونه ارتباطات در مناطق گوناگون ایران نشان‌دهنده روابط فرهنگ‌ها و تأثیرات آن‌ها بر یک‌دیگر است. در طول هزاره پنجم و چهارم پیش‌ازمیلاد، این ارتباطات گسترده‌تر و چشم‌گیرتر می‌شوند. در این دوران در منطقه زاگرس جنوبی، میان مناطق فارس، چهارمحال و بختیاری (منطقه بختیاری) و خوزستان ارتباطات فرهنگی نزدیکی شکل گرفت که این ارتباطات بیش از هر چیزی در مجموعه‌های سفالی منطقه بختیاری نمود یافته‌اند. «آلن زاگارل» در بررسی‌هایی که در بخش‌های مختلف منطقه بختیاری انجام داده به این نکته اشاره می‌کند که در طول این دوران این منطقه تأثیرات فرهنگی زیادی را از مناطق فارس و خوزستان پذیرفته است. در این نوشتار به روابط فرهنگی‌ای که در طول دوران مس‌وسنگ در دوره شوشان قدیم/میانه/جدید خوزستان، دوره‌های فارس قدیم، میانه و جدید فارس و هم‌چنین در مراحل فرهنگی اسکندری، چله‌گاه، افغان، R1، لپویی، شهرک و برجویی و S17 در منطقه بختیاری شکل گرفته، پرداخته شده است و سعی گردیده به این پرسش پاسخ داده شود که، آیا در طول دوران مس‌وسنگ ارتباطات فرهنگی میان این مناطق وجود داشته است یا خیر؟ که با توجه به بررسی‌های انجام شده به نظر می‌رسد که در طول این دوران ارتباطات فرهنگی بین این مناطق وجود داشته است. نکته‌ای که در اینجا باید اشاره کرد، این است که در این پژوهش تأثیرات فرهنگی دو منطقه فارس و خوزستان بر چهارمحال و بختیاری مورد توجه قرار گرفته است. تأثیرات این فرهنگ‌ها بر بخش‌های مختلف منطقه بختیاری یکسان نبوده، به‌شکلی که مناطق شمالی این استان در طول این دوران تحت تأثیر فرهنگ‌های منطقه خوزستان و مناطق جنوبی، به‌ویژه شهرستان لردگان طی این دوران تحت تأثیر فرهنگ‌های منطقه فارس بوده‌اند.

کلیدواژگان: تعاملات فرهنگی، دوره مس‌وسنگ، بختیاری، فارس، خوزستان.

I. کارشناس ارشد باستان‌شناسی، گروه باستان‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

Email: moslem.mahdian@ut.ac.ir

II. کارشناس ارشد باستان‌شناسی، گروه باستان‌شناسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس تهران، تهران، ایران.

ارجاع به مقاله: مهدیان، مسلم؛ و ساعدی، ایمان، (۱۴۰۱). «تعاملات فرهنگی منطقه بختیاری با فارس و خوزستان در دوران مس‌وسنگ با تکیه بر داده‌های باستان‌شناسی شهرستان لردگان». مطالعات باستان‌شناسی پارسه، ۶ (۲۲): ۲۰-۷. <https://dx.doi.org/10.30699/PJAS.6.22.7>

صفحه اصلی مقاله در سامانه نشریه: http://journal.richt.ir/mbp/browse.php?a_id=697&sid=1&slc_lang=fa

فصلنامه علمی مطالعات باستان‌شناسی پارسه
نشریه پژوهشکده باستان‌شناسی، پژوهشگاه
میراث فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران

ناشر: پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری
حق نشر متعلق به نویسنده(گان) است
و نویسنده تحت مجوز Creative Commons Attribution License به مجله اجازه می‌دهد مقاله چاپ شده را در سامانه به اشتراک بگذارد، منوط بر این‌که حقوق مؤلف اثر حفظ و به انتشار اولیه مقاله در این مجله اشاره شود.

مقدمه

شباهت در مجموعه‌های فرهنگی وقتی بیرون از محدوده در نظر گرفته شده برای منطقه فرهنگی دیده می‌شود، نزد باستان‌شناسان معمولاً نشانه‌ای از «تعامل» فرهنگی است. با توجه به پیچیدگی‌های جغرافیایی و زمین‌ریخت‌شناسی فلات ایران، پرداختن به روندها و تعاملات فرهنگی در پیش‌ازتاریخ این سرزمین بدون منطقه‌بندی باستان‌شناختی این پهنه اگر ناممکن نباشد، سخت دشوار است (روستایی و آزادی، ۱۳۹۶). آنچه از نوشته‌های باستان‌شناسی دانسته می‌شود این است که اصطلاحات و تعبیرهای به‌کاررفته در منطقه‌بندی‌های پیشنهادی «ویت» و «دایسون» (Voigt & Dyson, 1992) از یک سو، و تقسیم‌بندی‌های «ملک‌شهمیرزادی» (ملک‌شهمیرزادی، ۱۳۷۸) از سوی دیگر، بیش از دیگران مورد استفاده بوده است. در باستان‌شناسی خاور نزدیک مس‌وسنگ اغلب به دوره زمانی بین دو دوره فرهنگی نوسنگی و مفرغ اطلاق می‌شود؛ هرچند که باستان‌شناسان زمان کمتری را برای توجه به دوره مس‌وسنگ اختصاص داده‌اند، اما این دوره یک برهه زمانی بسیار مهم با پیشرفت‌های بنیادی در عرصه اقتصادی، اجتماعی سیاسی و فرهنگی بوده که بر پایه پیشرفت‌های اقتصادی دوره نوسنگی امکان یافته و هم‌چنین زمینه‌ساز نوآوری‌های عصر مفرغ بوده است (Henrickson, 1985: 1). یکی از مهم‌ترین شاخصه‌های دوره مس‌وسنگ، تحولات مهمی است که در تولید سفال دیده می‌شود. این روند تا آنجا پیش می‌رود که هنر سفالگری پیش‌ازتاریخ در این دوره به اوج خود می‌رسد (Alizadeh, 2006). دگرگونی تحولات دوران مس‌وسنگ را می‌توان علاوه بر مواد فنی ساخت، براساس نقوش مختلف ایجادشده روی سفال‌ها مطالعه کرد، از این نظر افزایش استفاده از ظروف سفالین منقوش و به تبع آن ظهور سبک‌های مختلف نقاشی روی ظروف سفالین دوران مس‌وسنگ، یکی از پدیده‌های نادر پیش‌ازتاریخ است (طلایی، ۱۳۹۴: ۱۳۸). دو دشت اصلی منطقه بختیاری، یعنی «خان‌میرزا» در ۱۸۰ کیلومتری جنوب تا جنوب غربی اصفهان، در ارتفاع ۱۸۰۰ متری و شهرکرد در ارتفاع ۲۱۰۰ متری قرار گرفته‌اند. هر دو دشت چراگاه‌های بسیار حاصل‌خیزی هستند، ولی به سبب مرتفع بودن، نداشتن آب سطحی و خاک مرغوب، برای کشاورزی مناسب نیستند (هول، ۱۳۹۰: ۱۳۲). محوطه‌هایی که در این مناطق شناسایی شده‌اند از الگوی شبانی دوره پیش از سفال اطلاعات سودمندی را در اختیار می‌گذارند. این داده‌ها تاحدی همانندی زیستگاه نواحی مرتفع و دشت‌های حاصل‌خیز زمین‌های پست است، ولی از سوی دیگر ساکنان کوهستان شیوه زندگی و زیستگاه ویژه خود را داشته‌اند که بدون کاوش شناخت آن ممکن نیست (همان: ۱۳۳). «آلن زاگارل» پس از بررسی‌های لازم، سفال‌های مراحل مختلف دوران مس‌وسنگ منطقه بختیاری را مورد بررسی و مطالعه قرار داد و برای سفال‌های مرحله مس‌وسنگ قدیم از اصطلاح «مرحله فرهنگی اسکندری»، برای مس‌وسنگ میانی از دو اصطلاح «مرحله فرهنگی چله‌گاه» و «مرحله فرهنگی افغان» استفاده کرده است. در آخر نیز سفال‌های مس‌وسنگ جدید را در چهار گروه سفالی (گروه سفالی R1، لپویی، گروه سفالی شهرک و برجویی، و گروه سفالی S17) جای داده است که در ادامه به توضیح و ارتباط این فرهنگ‌ها با مناطق فارس و خوزستان خواهیم پرداخت. در طول دوره مس‌وسنگ، شاهد افزایش تعداد استقرارها، به‌ویژه در مس‌وسنگ میانی (۴۳۰۰-۵۲۰۰ پ.م.) در سراسر منطقه بختیاری هستیم که نشانگر دوره شکوفایی در منطقه بختیاری است (Khosrowzadeh, 2015: 40).

با وجود فعالیت‌های پژوهشی صورت‌گرفته در دوران مس‌وسنگ در منطقه بختیاری هنوز ارتباطات فرهنگی این منطقه با مناطق هم‌جوار به خوبی مشخص نشده است. هدف این نوشتار مشخص کردن ارتباطات فرهنگی میان منطقه بختیاری، فارس و خوزستان در دوران مس‌وسنگ و هم‌چنین ارائه یک گاه‌نگاری از دوران مس‌وسنگ منطقه بختیاری است.

پرسش‌ها و فرضیات: در این پژوهش سعی شده است به پرسش پیش‌رو پاسخ داده شود؛ آیا در طول دوران مس‌وسنگ، منطقه بختیاری تأثیراتی از فرهنگ‌های مناطق فارس و خوزستان پذیرفته است یا خیر؟ مطالعه اولیه سفال‌های دوره مس‌وسنگ نشان‌دهنده ارتباط و نزدیکی زیاد سفال منطقه با سفال‌های دوره مس‌وسنگ در فارس (باکون الف و ب) و خوزستان (شوشان میانه و جدید) است، ولی به نظر می‌رسد سفال مس‌وسنگ لردگان شباهت بیشتری با سفال‌های پیش‌ازتاریخ فارس (باکون ب، باکون الف و لپویی) داشته باشد.

روش پژوهش: تعاملات فرهنگی یکی از مسائل مهم و پیچیده در باستان‌شناسی است. در این پژوهش ابتدا سعی شد که تمامی منابع در این زمینه به خوبی مطالعه شود و با دقت زیاد سفال‌های مربوط به هر منطقه بررسی و با یکدیگر مطابقت داده شد تا بتوانیم مقایسه‌ای درست و دقیق ارائه دهیم؛ از جمله منابع مهمی که در این رابطه استفاده شد، گزارشات کاوش‌ها، بررسی‌ها و فعالیت‌های پژوهشی‌ای بوده که در دوران مس‌وسنگ در این مناطق صورت گرفته بود. برای درک صحیح و تحلیل دقیق داده‌ها سعی شد از جدیدترین فعالیت‌های باستان‌شناسی صورت گرفته و هم‌چنین جدیدترین نتایج علمی منتشرشده در این مناطق استفاده شود.

پیشینه پژوهشی

جدی‌ترین مطالعات باستان‌شناسی محدوده چهارمحال و بختیاری قبل از انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۳ ه.ش. توسط آلن زاگارل و در مناطقی از شهرستان لردگان آغاز شد. در سال ۱۳۵۴ ه.ش. این مطالعات با انجام چند بررسی در مناطق لردگان، گندمان، بلداجی و شهرکرد و گمانه‌زنی در تپه باستانی مهم قلعه رستم و تپه گردچله‌گاه در محدوده شهرستان لردگان و به سرپرستی «هانس نیسن» و توسط آلن زاگارل از هیأت باستان‌شناسی آلمانی پیگیری شد (Zagarell, 1975, 1982- Nissen, 1976). از دیگر فعالیت‌های صورت گرفته می‌توان به بررسی باستان‌شناختی بخش مرکزی شهرستان اردل توسط «اسماعیلی جلودار» (اسماعیلی جلودار، ۱۳۸۷)، بررسی باستان‌شناختی شهرستان اردل بخش میان‌کوه، توسط «خسروزاده» (خسروزاده، ۹۰-۱۳۸۸) و بررسی سه‌دشت وسیع شهرستان لردگان توسط رضوانی (رضوانی، ۹۰-۱۳۸۸) اشاره کرد.

گاه‌نگاری دوره مس‌وسنگ در خوزستان، فارس و چهارمحال و بختیاری

دوره‌های پیش‌ازتاریخی ایران در هر منطقه با نام‌های متفاوتی معرفی شده‌اند، به طوری که دوره مس‌وسنگ در خوزستان با دوره‌های شوشان قدیم (۵۷۰۰-۶۰۰۰ پ.م.)، شوشان میانه متقدم (۵۷۰۰-۵۲۰۰ پ.م.)، شوشان میانه متأخر (۴۷۰۰-۵۲۰۰ پ.م.)، شوشان جدید ۱ (۴۳۰۰-۴۷۰۰ پ.م.)، شوشان جدید ۲ (شوش I) (۴۰۰۰-۴۳۰۰ پ.م.)، شوش پایانی (۳۹۰۰-۴۰۰۰ پ.م.) و در فارس با دوره‌های باکون ب ۱ یا باکون قدیم (۵۲۰۰-۵۷۰۰ پ.م.)، باکون میانه ۱ (ب ۲)، (۴۷۰۰-۵۲۰۰ پ.م.)، باکون میانه ۲ (تل‌گپ) (۴۳۰۰-۴۷۰۰ پ.م.)، باکون الف یا باکون جدید (۴۳۰۰-۴۰۰۰ پ.م.) و لپویی (۳۹۰۰-۴۰۰۰ پ.م.) معرفی می‌شود (علیزاده، ۱۳۹۵: ۲۹۲)؛ البته این بدان معنا نیست که این دوره در تمام نقاط و محوطه‌های ایران در همین بازه زمانی رخ داده است و به دلیل گوناگونی و تنوع چشم‌اندازهای فلات ایران و ناهمگونی و عدم برنامه‌ریزی در مطالعات باستان‌شناسی، تاریخ‌گذاری دقیق دشوار و در نتیجه تقریبی است (طلایی، ۱۳۹۴: الف: ۲ و ۳)؛ به طوری که براساس تاریخ‌گذاری کربن ۱۴ در محوطه رحمت‌آباد فارس تاریخ باکون میانه را ۴۷۶۳-۴۹۴۵ پ.م. می‌دانند (عزیزی خرائقی، ۱۳۹۳: ۲۴۴) و برای آغاز و پایان دوره لپویی در تپه مهرعلی تاریخ ۳۵۰۰-۳۹۵۰ پ.م. را ارائه می‌دهند (Sardari, 2013: 200) اما با توجه به این‌که تاریخ‌گذاری‌های «عباس علیزاده» جدیدتر هستند، نگارندگان سعی کرده به جز دوره لپویی از تاریخ‌گذاری‌های علیزاده در پژوهش خود استفاده کند.

دوره مس و سنگ قدیم (۵۲۰۰-۶۰۰۰ پ.م.)

دوره شوشان قدیم (مس و سنگ قدیم) در خوزستان با مرحله جعفرآباد مشخص شده است، مرحله جعفرآباد (۵۷۰۰-۶۰۰۰ پ.م.) نخستین بار در لایه‌های ۴ تا ۶ محوطه‌ای باستانی با همین نام نمایان شد (هول، ۱۳۹۰: ۸۲)؛ سفال‌های این مرحله در جوی (Dollfus, 1978: 159)، چغامیش، و بنه فضیلی نیز شناسایی شد (دلگاز و کنتور؛ ۱۹۷۱؛ ۱۹۷۲؛ ۱۹۷۴؛ ۱۹۷۵). دوره مس و سنگ قدیم در فارس با نام باکون قدیم (ب۱)، (۵۲۰۰-۵۷۰۰ پ.م.) معرفی شده است. محوطه باکون (ب۱) محوطه شاخص این دوران است که اطلاعات مهمی را در رابطه با این مرحله در اختیار پژوهشگران قرار داده است (علیزاده، ۱۳۸۳: ۹۱). مشخصه این مرحله، گونه‌ای سفال ساده پوک با آمیزه گیاهی است. این نوع سفال تا مرحله باکون میانه در کنار یک سفال شاخص نخودی با نقش سیاه، وابسته به سفال‌های شوشان که مشابهت زیادی با سفال شوشان میانه دشت شوشان دارد (Alizadeh, 1992) ادامه می‌یابد.

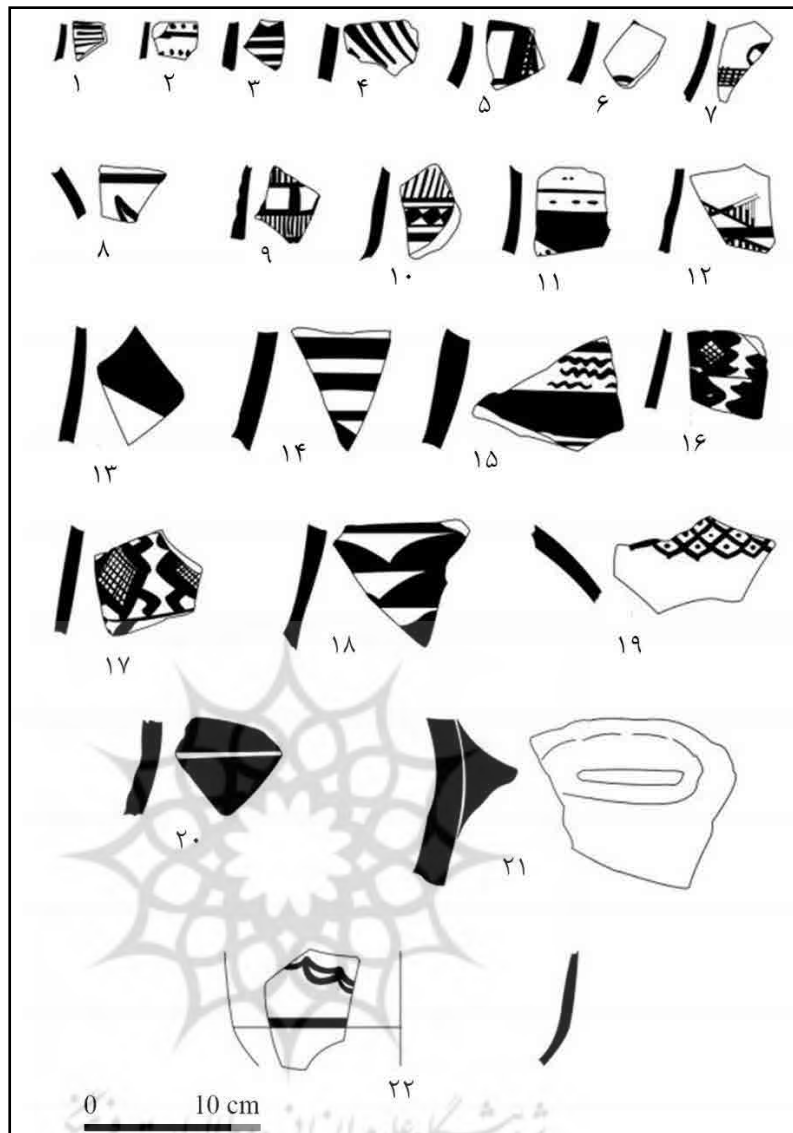
براساس تاریخ‌گذاری‌های جدید ارائه شده می‌توان گفت که دوره مس و سنگ قدیم در چهارمحال و بختیاری متناظر با مرحله جعفرآباد (۵۷۰۰-۶۰۰۰ پ.م.) در خوزستان و باکون ب (۵۲۰۰-۵۷۰۰ پ.م.)، (علیزاده، ۱۳۹۵: ۲۹۲) در فارس است. از نظر مفهوم، مس و سنگ قدیم شامل نیمه نخست مرحله چغامیش خوزستان و مرحله خزینه دهلران می‌شود؛ با این وجود، این مرحله هنوز در منطقه چهارمحال و بختیاری به خوبی شناسایی نشده است (زاگارل، ۱۳۸۷: ۴۰). این مرحله شامل مرحله فرهنگی اسکندری است که در ادامه توضیح داده خواهد شد.

مرحله فرهنگی اسکندری (۵۲۰۰-۶۰۰۰ پ.م.)

فرهنگ اسکندری که شاخص مس و سنگ قدیم استان چهارمحال و بختیاری است، نام خود را از محوطه S12 (تپه مرکزی چغات اسکندری در غرب هفشجان) گرفته است. ظروف سفالی به دست آمده از این محوطه به طور قطع با جعفرآباد خوزستان مرتبط است (زاگارل، ۱۳۸۷: ۴۱). آلن زاگارل تغارهای به دست آمده از این محوطه را دلیلی بر ادعای خود می‌داند که مشابه آن‌ها در محوطه‌هایی هم چون: جعفرآباد، جوی، چغامیش و چغاسفید نیز به دست آمده است (تصویر ۱). نمونه تغارهای دیگری نیز با تزئین منقوش به شکل نوارهای ساده خشن به رنگ قهوه‌ای تیره از تپه اسکندری به دست آمد (تصویر ۲) که زاگارل یافتن نمونه‌های مشابه برای آن‌ها را دشوار عنوان کرده، اما معتقد است که این ظروف در محوطه‌های مس و سنگ قدیم به دست می‌آیند (همان: ۴۱). از دیگر نمونه‌های سفالی یافت شده در این منطقه، ظروف با نقش شبکه‌ای است (تصویر ۳: شماره ۲ و ۳) که قابل مقایسه با ظروف سفالی لایه‌های ۴ تا ۶ جعفرآباد و هم‌چنین مرحله سبز در تپه سبز (تصویر ۳: شماره ۱) هستند. محوطه K68 در دشت خانمیرزا نیز احتمالاً مربوط به همین مرحله است. ظرف لبه‌دار (تصویر ۴: شماره ۱) اهمیت زیادی دارد. نمونه مشابه این ظرف در لایه‌های ۴ تا ۶ جعفرآباد و چغامیش دیده شده است. از دیگر ظروف مربوط به این دوره می‌توان به کاسه‌هایی با کف حلقوی و کف تخت اشاره کرد، هم‌چنین تکه سفالی فرسوده (تصویر ۴: شماره ۲) و متراکم به رنگ سبز نخودی وجود دارد که به نظر می‌رسد مشابه سنت سفالی دوره عبید ۲ (حاجی محمد) در بین‌النهرین است. آثار این دوره در چند محوطه دیگر نیز در دشت شهرکرد به دست آمده است، اما سفال‌هایی که بتوان آن‌ها را منسوب به این دوره دانست کم‌شمار و تاریخ‌گذاری دقیق آن‌ها دشوار است (همان: ۴۲).

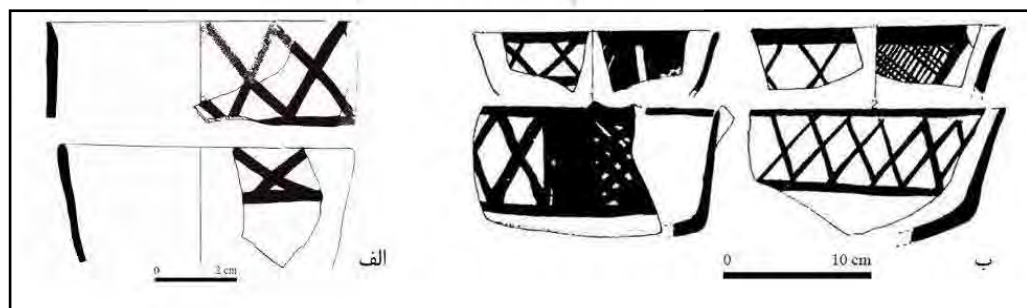
دوره مس و سنگ میانی (۴۳۰۰-۵۲۰۰ پ.م.)

دوره مس و سنگ میانه در خوزستان با نام دوره شوشان میانه متقدم (مرحله چغامیش)، (۵۲۰۰-۵۷۰۰

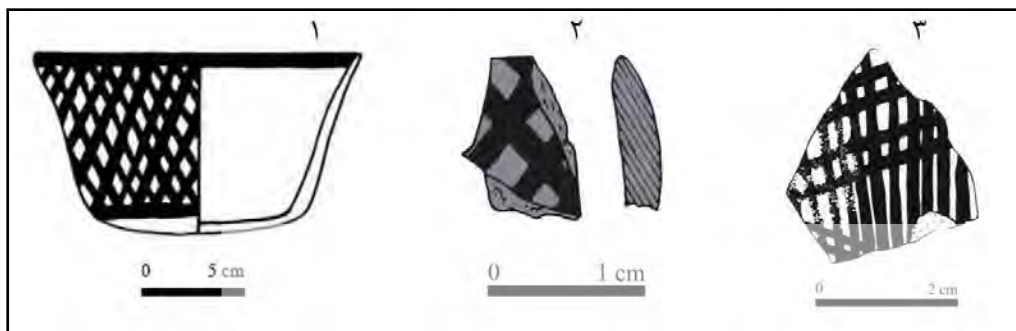
تصوير ۱. نمونه سفال‌های دوره مس‌وسنگ قدیم شهرستان فارس (Khosrowzadeh, 2015).

Fig. 1. Sample of pottery from the early chalcolithic Age of Farsan city (Khosrowzadeh, 2015).

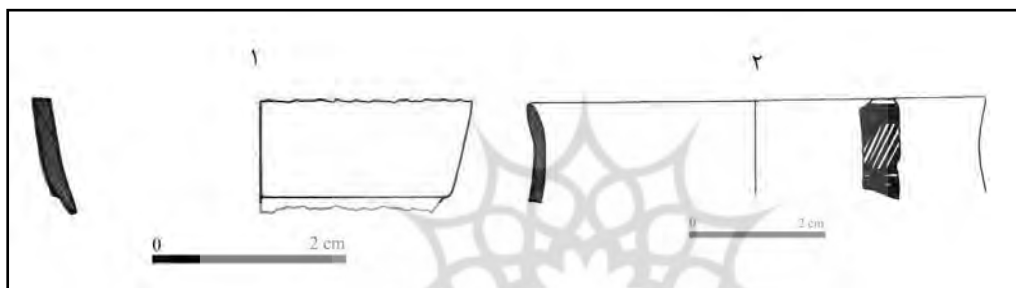

تصوير ۲. تگارهای دوره مس‌وسنگ قدیم، به‌دست‌آمده از تپه‌اسکندري با نقش X «الف» و نمونه‌هایی مشابه به‌دست‌آمده از جعفرآباد «ب» (زاگارل، ۱۳۸۷: ۱۷۳؛ Dollfus, 1978: 159).

Fig. 2. Early chalcolithic Age pits obtained from Tepeh Iskandari with X pattern "A" and similar samples obtained from Jafarabad "B" (Zagarel, 1387: 173; Dollfus, 1978: 159).

تصویر ۳. ظروف به دست آمده دوره مس و سنگ قدیم از تپه اسکندری، شماره‌های ۲ و ۳ (زاگارل، ۱۳۸۷: ۱۷۳ و ۱۷۴) و نمونه مشابه در دهلران، مرحله سبز در تپه سبز، شماره ۱ (Hole et al., 1969: 139).
Fig. 3. Early chalcolithic Age vessels obtained from Tepe Eskandri, Nos. 2 and 3 (Zagarel, 1387: 173 and 174) and a similar example in Dehleran, Green Phase in Tepe Sabz, No. 1 (Hole et al., 1969: 139).

تصویر ۴. ظروف به دست آمده دوره مس و سنگ قدیم از محوطه K68 (زاگارل، ۱۳۸۷: ۱۷۲).
Fig. 4. The vessels obtained from the early chalcolithic Age from the K68 site (Zagarel, 1387: 172).

پ.م. و شوشان میانه متأخر (۴۷۰۰-۵۲۰۰ پ.م.) معرفی می‌شود. دوره مس و سنگ میانه در فارس با نام مرحله باکون میانه ۱ (ب ۲) (۴۷۰۰-۵۲۰۰ پ.م.) و باکون میانه ۲ (تل گپ) (۴۳۰۰-۴۷۰۰ پ.م.) معرفی می‌شوند. باکون میانه، شامل دو مرحله سفالی است که نماینده آن‌ها سفال‌های نخودی منقوش تل باکون ب ۲ و تل گپ است (علیزاده، ۱۳۸۳: ۳۲). آن‌گونه که از شباهت‌های بین شکل و نقش مایه‌های تزئینی و ترکیب بندی نقوش سفال‌های این دو منطقه برمی‌آید باکون میانه، دوره تماس‌های بین منطقه‌ای بین فارس و شوشان بوده است (همان: ۳۳). دوره مس و سنگ میانه، دوره‌ای مهم در منطقه بختیاری و دوره رونق و شکوفایی در سراسر این منطقه بوده است. در این دوره، دشت خانمیرزا برای نخستین بار به طور کامل مسکونی می‌شود. این دوره در منطقه بختیاری مبهم بوده اما اکنون به طور قطع می‌دانیم که ارتباط نسبتاً نزدیکی با سفال‌های هم‌زمان در خوزستان دارد (زاگارل، ۱۳۸۷: ۴۲). به نظر می‌رسد بیشتر محوطه‌ها این دوره هم خیلی کوچک هستند، چیزی حدود نیم هکتار اما برخی محوطه‌ها نیز به طور قابل توجهی بزرگ هستند، مانند محوطه گردچله‌گاه (R1) که حدود یک هکتار مساحت دارد و محوطه تل بند آلونی (K25) که شاید به بزرگی حدود ۱٫۴ هکتار بوده است. اما بزرگ‌ترین محوطه‌های این منطقه، یکی قلعه افغان (K۴۹) در دشت خانمیرزا و دیگری قلعه گلی (L1) در دشت لردگان هستند که در این دوره مساحتی حدود ۲ هکتار داشته‌اند (Zagarell, 1982: 59). براساس نتایج به دست آمده از این نوشتار، تعاملات فرهنگی در شمال و جنوب منطقه بختیاری در دوران مس و سنگ میانی متفاوت از یک دیگر بوده است، به شکلی که مناطق شمالی منطقه بختیاری ارتباطات نسبتاً نزدیکی را با منطقه خوزستان داشته‌اند و تأثیرات فرهنگی زیادی را از این منطقه پذیرفته‌اند؛ درحالی‌که مناطق جنوبی منطقه

بختیاری (شهرستان لردگان)، ارتباطات فرهنگی نزدیکی با منطقه فارس داشته‌اند و این ارتباط با استقرارگاه‌های خوزستان به همان اندازه ضعیف بوده است. مواد منسوب به این مرحله بهتر از هر جای دیگر در محوطه گِرد چله‌گاه در دشت ریگ (شهرستان لردگان) شناسایی شده است. برای دوره مس‌وسنگ میانی منطقه بختیاری دو مرحله فرهنگی مشخص شده است که شامل: ۱- مرحله فرهنگی چله‌گاه و ۲- مرحله فرهنگی افغان می‌شود که در ادامه به توضیح این دو مرحله فرهنگی خواهیم پرداخت (زاگارل، ۱۳۷۸: ۴۳).

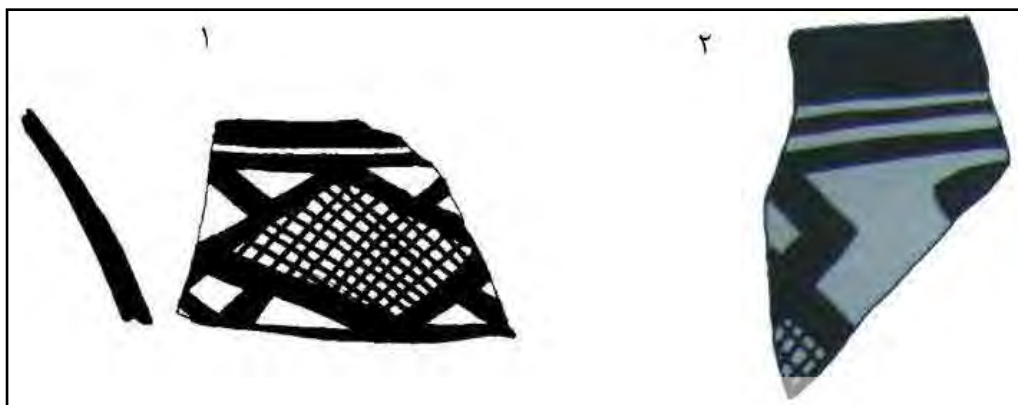
مرحله فرهنگی چله‌گاه (۴۷۰۰-۵۲۰۰ پ.م.)

این مرحله نمایانگر مرحله دوم چغامیش (۴۷۰۰-۵۲۰۰ پ.م.) است و به‌طور کلی هم‌زمان با لایه‌های m-n3 جعفرآباد، لایه‌های ۱۱-۲۲ بندبال، مرحله‌های مهمه و بیات در تپه‌سبز و باکون میانه ۱ (ب ۲)، (۴۷۰۰-۵۲۰۰ پ.م.) در فارس است. مجموعه سفالی فرهنگ چله‌گاه در بیشتر محوطه‌های مس‌وسنگ میانه حضور دارد و زاگارل تأکید می‌کند که تنها براساس شمار محدودی تکه سفال که از چند محوطه به دست آمده است، نمی‌توان دو مرحله مس‌وسنگ میانه (چله‌گاه و افغان) را از یک دیگر تفکیک کرد. مواد منسوب به این محوطه بهتر از هر جای در محوطه چله‌گاه (R1) در دشت ریگ شناسایی شده است و سفال‌های زیادی با نقش مایه اواخر مرحله باکون ب گردآوری شد. نقش مایه قرص خورشید (تصویر ۵: شماره ۱) قابل مقایسه با مرحله جوی و نقش مایه زیگزاگ در مرحله باکون ب ظاهر می‌شود که در تل‌گپ نیز به فراوانی وجود دارد. نیم‌دایره‌های شکافته شده (تصویر ۵: شماره ۲) نقش مایه شاخص لایه b12 در تل‌گپ است. برخی از سفال‌ها از جمله قرص خورشید (تصویر ۵: شماره ۳) و مثلث پایه‌دار (تصویر ۵: شماره ۴) از نوع سفال نسبتاً پوک نارنجی - نخودی است (زاگارل، ۱۳۸۷: ۴۳). یکی دیگر از سفال‌های دشت ریگ نقش شماره ۲ از تصویر ۶ است که قابل مقایسه با تل‌باکون (تصویر ۶: نقش شماره ۱)، (Alizadeh, 2006: fig 23, EE) است.

تصویر ۵. سفال‌های مس‌وسنگ میانی دشت ریگ، قابل مقایسه با محوطه‌های فارس (زاگارل، ۱۳۸۷: ۱۷۹).

Fig. 5. Middle chalcolithic Age pottery of the Rig Plain, comparable to Fars sites (Zagarel, 1387: 179).

تصویر ۶. سفال به دست آمده از دشت ریگ، شماره ۲ (زاگارل، ۱۳۸۷: ۱۷۹) و سفال مربوط به باکون ب، شماره ۱ (Alizadeh, 2006: fig 23, EE)

Fig. 6. Pottery obtained from Dasht Rig, No. 2 (Zagarel, 1387: 179) and pottery from Bakun B, No. 1 (Alizadeh, 2006: fig 23, EE).

مرحله فرهنگی چله‌گاه در دشت خانمیرزا (شهرستان لردگان) در دو محوطه به نام‌های «ده صحرا (K87)» و «قلعه افغان (K94)» شناسایی شده است. بیشتر سفال‌های جمع‌آوری شده از محوطه K87 قابل مقایسه با باکون ب است. نقش مایه ترکیبی لوزی و مثلث (تصویر ۷: شماره ۱) را به خوبی از بستر باستان‌شناختی مرحله باکون ب می‌شناسیم، ولی تا مرحله الف نیز ادامه می‌یابد. تصویر ۷: شماره ۲ شبیه به نمونه‌های اواخر باکون ب است (زاگارل، ۱۳۸۷: ۴۴).

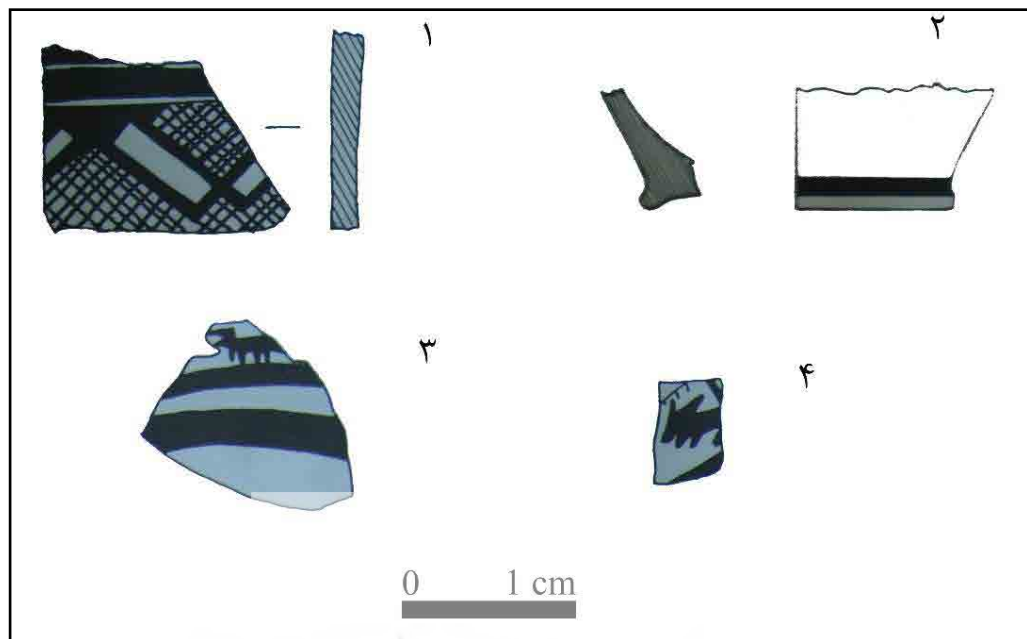

تصویر ۷. سفال‌های مس‌وسنگ میانی به دست آمده از ده صحرا (زاگارل، ۱۳۸۷: ۱۸۰).

Fig. 7. Middle chalcolithic pottery obtained from Deh Sakhra (Zagarel, 1387: 180).

مرحله فرهنگی افغان (۴۳۰۰-۴۷۰۰ پ.م.)

قدیمی‌ترین استقرار محوطه قلعه افغان براساس نمونه سفالی، مربوط به مرحله چله‌گاه است. این نمونه سفال، مشابه با نمونه‌هایی از مرحله باکون میانه ۲ (تل‌گپ)، (۴۳۰۰-۴۷۰۰ پ.م.) (تصویر ۸: شماره ۱) و هم‌زمان با سوزیانای جدید ۱ (۴۳۰۰-۴۷۰۰ پ.م.) در خوزستان است. مرحله فرهنگی افغان در تمام محوطه‌ها با مرحله فرهنگی چله‌گاه و نیز چند مرحله دیگر دیده شده است. از سفال‌های بسیار متداول این دوره، کاسه با کف حلقوی و نوار منقوش پیرامونی است (تصویر ۸: شماره ۲). در برخی از تکه سفال‌های مربوط به این نوع کاسه، سطح درونی نیز دارای نقش است. نقوش حیوانی کوچک نیز در میان آن‌ها دیده می‌شود (تصویر ۸: شماره ۳ و ۴) که به ترتیب از قلعه افغان و قلعه‌گلی به دست آمده‌اند (زاگارل، ۱۳۸۷: ۴۴ و ۴۵).

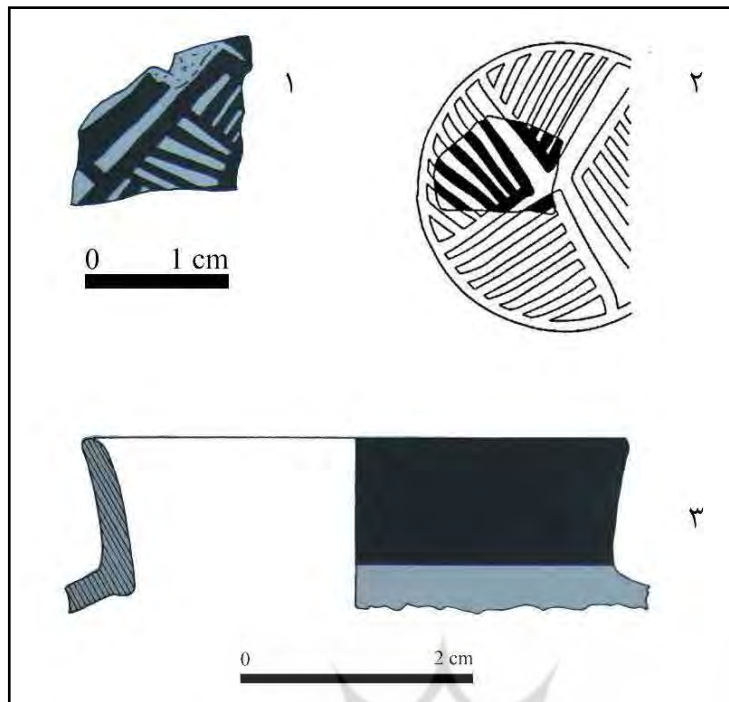
تصویر ۸. سفال‌های مربوط به مرحله چله‌گاه: شماره ۱ و مرحله افغان: شماره ۲ و ۳ و ۴ (زاگارل، ۱۳۸۷: ۱۷۵ و ۱۸۰).

Fig. 8. Pottery related to Chalehghah phase: No. 1 and Afghan phase: No. 2, 3 and 4 (Zagarel, 1387: 175 & 180).

کاسه‌هایی با سطح درونی منقوش، دارای نقوشی شبیه به تصویر ۹: شماره ۱، از فارس به دست آمده‌اند. بیشتر سفال‌های ده‌صحرا و چله‌گاه نیز مربوط به همین طیف زمانی است. نمونه قابل‌مقایسه سفال سبز نخودی ساده چرخ‌سازی که از ده‌صحرا به دست آمده و مشابه آن در باکون 4-1A هم دیده می‌شود. از دیگر اشکال رایج این مرحله سبوی بلند با نقش سیاه ارغوانی است (تصویر ۹: شماره ۳) که از قلعه‌گلی به دست آمده است (زاگارل، ۱۳۸۷: ۴۵). در مطالعات آزمایشگاهی‌ای که به منظور شناسایی عناصر ساختاری، پتروگرافی، کانی‌شناسی، آمیزه و دمای پخت بر روی ۳۵ نمونه سفال مس‌وسنگ میانی در مناطق خوزستان، فارس و بختیاری انجام گرفت، مشخص شد که سفال‌های منطقه بختیاری نه تنها از لحاظ شکل ظاهری و نقوش شبیه هم هستند، بلکه از نظر ویژگی‌های فنی نیز شباهت بسیاری دارند (حاجی‌نوروزی، ۱۳۹۷: ۱۳۵).

دوره مس‌وسنگ جدید (۳۹۰۰-۴۳۰۰ پ.م.)

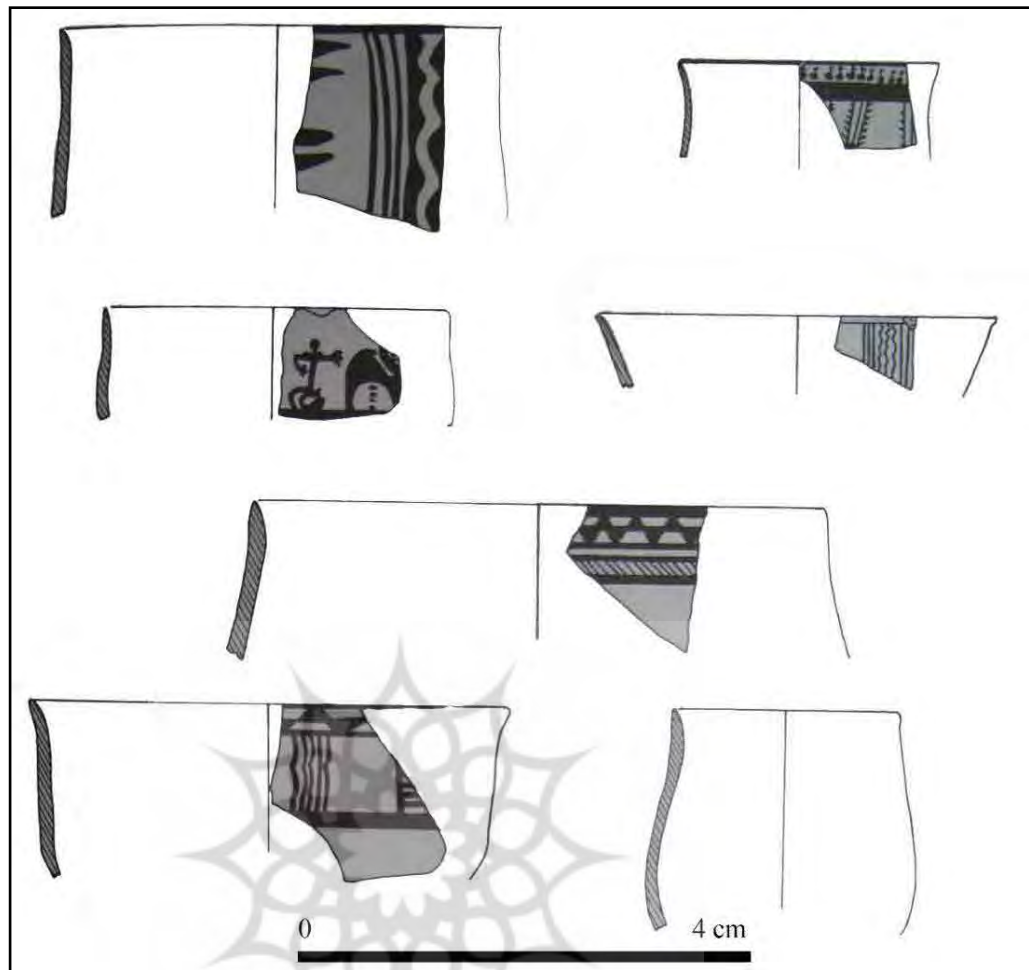
دوره مس‌وسنگ جدید در خوزستان با نام شوشان جدید مرحله شوش A (۴۰۰۰-۴۳۰۰ پ.م.) و شوش A پایانی (۳۹۰۰-۴۰۰۰ پ.م.) معرفی می‌شود. بیشترین اطلاعات به دست آمده از این مرحله از محوطه‌های شوش، جعفرآباد، چغامیش و قبرشیشین به دست آمده‌اند (هول، ۱۳۹۰: ۸۶). دوره مس‌وسنگ جدید در فارس با نام مرحله باکون الف (۴۰۰۰-۴۳۰۰ پ.م.)، (علیزاده، ۱۳۹۵: ۲۹۲) و بعد از آن لپویی (۳۴۰۰-۳۹۵۰ پ.م.)، (Sardari, 2013: 200) معرفی می‌شود. این مرحله نشانگر اوج چند هزار سال توسعه فرهنگی پیش‌ازتاریخ در فارس است. طی این مرحله با وجود تفاوت‌های منطقه‌ای، بخش وسیعی از جنوب ایران از نظر فرهنگ مادی به یکنواختی رسید. تل باکون الف، محوطه نمونه مرحله فرهنگی فارس جدید است. طی این مرحله، وحدت منطقه‌ای، آن‌گونه که در سبک تولید سفال‌های نخودی منقوش مرحله قبل آشکار است، به اوج خود رسید (علیزاده، ۱۳۸۳: ۳۳). زاگارل مجموعه سفالی مطالعه شده مربوط به این دوره را در چهار گروه «گروه سفالی»

تصویر ۹. سفال‌های مس‌وسنگ میانی، شماره‌های ۱ و ۳ (زاگارل، ۱۳۸۷: ۱۸۰) و نقشی قابل مقایسه از فارس، شماره ۲ (Langsdorf & McCown, 1942, P1 28-3).

Fig. 9. Middle chalcolithic pottery, numbers 1 and 3 (Zagarel, 1387: 180) and a comparable pattern from Fars, number 2 (Langsdorf & McCown, 1942, P1 28-3).

تقسیم‌بندی کرده است که عبارتند از: گروه سفالی R1، لپویی، گروه سفالی شهرک و برجویی و گروه سفالی S17. هرکدام از این گروه‌های سفالی، خود به زیرگروه‌های مجزا تقسیم شده و ویژگی‌های خاص خود را دارند. محوطه شهرک (S10) دارای سفال‌هایی است که آشکارا مربوط به مس‌وسنگ جدید (۴۰۰-۴۳۰ پ.م.) است، مجموعه سفالی این گروه را می‌توان به سه گروه اصلی تقسیم کرد که شامل: ۱- سفال نخودی منقوش (تصویر ۱۰: شماره ۱) که قابل مقایسه با سفال‌های به‌دست‌آمده از شوش (Le Brun 1971, Fig. 605) است، ۲- سفال نخودی (تصویر ۱۰)، و ۳- سفال قرمز (تصویر ۱۱) که قابل مقایسه با سفال‌های شوش لایه‌های 13-a14 (Le Burn, 1971) است. آمیزه هر سه گروه مواد گیاهی به مقدار زیاد است، سفال با آمیزه کانی بسیار کمیاب است. زاگارل گروه سفالی برجویی را نیز به سه دسته تقسیم کرده است که شامل: ۱- سفال نخودی منقوش: این نوع سفال شبیه به سفال‌های نوع باکون الف است. این نمونه دارای آمیزه کانی است (تصویر ۱۲: شماره ۱ و ۲). ۲- سفال قرمز و سفال با پوشش قرمز: سفال قرمز و سفال با پوشش قرمز اکثریت مطلق سفال‌های این محوطه (برجویی) را تشکیل می‌دهند. این گروه سفالی نیز دارای آمیزه کانی است، در خمیره این سفال مقدار زیادی ذرات ریز سفیدرنگ دیده می‌شود. ۳- سفال نخودی: تعداد کمی سفال نخودی غیرمنقوش به‌دست‌آمد (زاگارل، ۱۳۸۷: ۶۳-۶۲)، تنها شکلی که از این سفال شناسایی شد پایه است (تصویر ۱۳: شماره ۲). پایه‌های مشابهی از غار کنجی به‌دست‌آمده است (Wright et al., 1975: Fig. 6t). سومین گروه، گروه سفالی S17 است که زاگارل آن‌ها را به سه دسته نخودی خشن، معمولی و قرمز و با پوشش گلی قرمز تقسیم می‌کند (زاگارل، ۱۳۸۷: ۵۹-۵۷). چهارمین گروه، سفال‌های فرهنگ لپویی هستند که سفال شاخص این دوره سفال نوع لپویی است که به فراوانی در محوطه‌های مس‌وسنگ شهرستان لردگان یافت می‌شود. از ۲۷ محوطه

تصویر ۱۰. سفال‌های منقوش مس‌وسنگ جدید شهرک، قابل مقایسه با شوش (زاگارل، ۱۳۸۷: ۱۸۲).

Fig. 10. Late chalcolithic engraved pottery of the town, comparable to Susa (Zagarel, 1387: 182).

تصویر ۱۱. سفال نخودی مس‌وسنگ جدید شهرک، قابل مقایسه با مرحله بانس (زاگارل، ۱۳۸۷: ۱۸۴).

Fig. 11. Late chalcolithic pea pottery of the settlement, comparable to the Bansh phase (Zagarel, 1387: 184).

تصویر ۱۲. سفال قرمز مس‌وسنگ جدید شهرک، قابل مقایسه با سفال شوش لایه‌های ۱۳a-۱۴ (زاگارل، ۱۳۸۷: ۱۸۴).

Fig. 12. Red pottery of Late chalcolithic of the Shahrak, comparable to Susa pottery of layers 13a-14 (Zagarel, 1387: 184).

تصویر ۱۳. سفال‌های مس‌وسنگ جدید، گروه سفالی برجویی (زاگارل، ۱۳۸۷: ۱۸۷).

Fig. 13. Late chalcolithic pottery, Borjoi pottery group (Zagarel, 1387: 187).

شناسایی شده در سطح شهرستان لردگان ۱۴ محوطه متعلق به دوره لپویی بودند (رضوانی، ۱۳۹۰-۱۳۸۸).

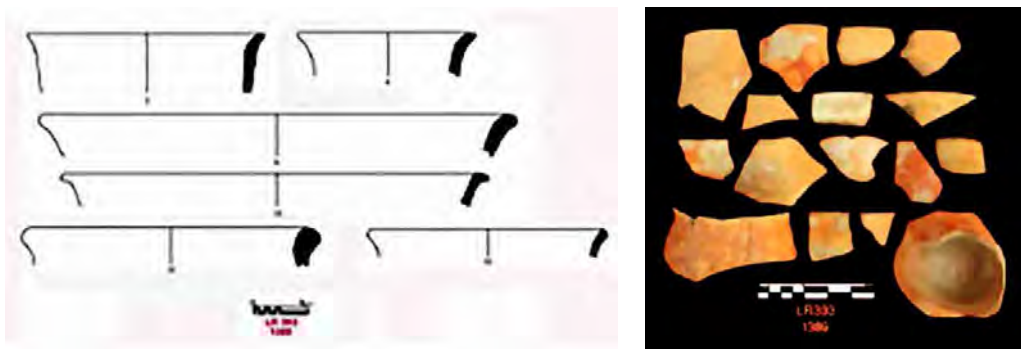
دوره لپویی و حوزه نفوذ فرهنگ لپویی در استان چهارمحال و بختیاری (۳۴۰۰-۳۹۵۰ پ.م.)

توالی طولانی دوره لپویی در فارس از کاوش تل اسپید، مرحله ۳۱-۲۰ شناسایی شده است (خانی‌پور، ۱۳۹۶: ۲۴). ۱۳ تاریخ رادیوکربن دوره لپویی در تل اسپید، تاریخ اواخر هزاره پنجم تا اواسط هزاره چهارم پ.م. را نشان می‌دهند. آغاز لپویی در تل اسپید دارای تاریخ ۵۰۵۰ تا ۳۸۱۰ پ.م. است. به نظر می‌رسد دوره لپویی در اواخر هزاره پنجم، حداقل در ممسنی آغاز شده است (همان). با این حال دوره لپویی چه قدر قبل از ۴۰۰۰ پ.م. وجود داشته مشخص نیست، ولی این فرهنگ تا ۳۵۰۰ یا ۳۴۰۰ پ.م. ادامه داشته است (Peterie et al., 2013). تاریخ ارائه شده برای آغاز دوره لپویی در تپه مهرعلی حدود ۳۹۵۰ پ.م. و پایان آن حدود ۳۵۰۰ یا ۳۴۰۰ پ.م. است (Sardari, 2013: 200). مشخصه پایان مرحله فارس جدید، ناپدید شدن سفال‌های کلاسیک باکون الف و فراوانی یک سفال قرمز ویژه است که به خاطر محوطه نمونه آن، «لپویی» نامیده شده است (علیزاده، ۱۳۸۳: ۳۳). در این

مرحله سفال قرمز و ساده لپویی جایگزین سفال منقوش باکون الف و بعدها سفال منقوش کفتاری جایگزین سفال ساده بانس می‌شود. طی این مرحله، سفال قرمز لپویی تنها سفال موجود در نیمه نخست هزاره چهارم پیش از میلاد بوده است (همان: ۳۴). خاستگاه فرهنگ لپویی، شمال فارس و حوضه رود کر است. انتظار می‌رود که دست‌کم در نواحی همجوار با این ناحیه نیز فرهنگ لپویی دیده شود؛ هم‌چنین در این دوره شباهت‌هایی بین سفال آسپاس با سفال‌های به‌دست‌آمده از منطقه بختیاری نیز گزارش شده است (Zagarell, 1982: 29 & 30). در نواحی بهبهان و رامهرمز نیز پیوندهایی با سفال لپویی وجود دارد؛ ضمن این‌که کاوش‌های تل‌گسر، نکات جالب توجهی از تشابهات سفال لپویی با سفال شوشان را فراهم آورد (Alizadeh, 2014). مشابه سفال لپویی در لایه Vc تپه یحیی نیز گزارش شده است (Beale, 1986: 55-58). تل ابلیس نیز وضعیت مشابهی از سفال‌های قابل‌مقایسه با لپویی را دارد (Caldwell, 1967). جنوبی‌ترین قسمت فارس که در آن سنت سفال لپویی مشاهده شده، سرزمین‌های شمالی حاشیه خلیج فارس است که با توجه به بررسی‌های اخیر در استان بوشهر، تاکنون دو محوطه مربوط به این دوره شناسایی شده است (Carter et al., 2006: 74). اکثر سفال‌های لپویی از نوع سفال ظریف هستند، با این حال مواردی از سفال‌های این دوره با نقش مایه‌های سیاه منقوش در بخش کوچکی از مجموعه‌های سطحی در چندین محوطه دیگر در جنوب شرقی محدوده بررسی دره رود کر، شناسایی شده است. این قطعات ممکن است تشابهاتی با ظروف سیاه منقوش با زمینه قرمز یافت شده از ارتفاعات زاگرس مرکزی داشته باشد (Henrickson, 1985; Sardari, 2013). «خسروزاده» در سال ۱۳۸۶ ه.ش. دشت فارس (چهارم‌حال و بختیاری) را مورد بررسی قرار داد و سفال‌های مربوط به دوره لپویی را در چندین محوطه معرفی کرد (خسروزاده، ۱۳۸۶). از بررسی‌های شهرستان اردل نیز محوطه‌های دارای سفال لپویی گزارش شد که از جمله آن‌ها می‌توان به محوطه‌های AR175 و AR143 مربوط به بخش مرکزی (بهرامی‌نیا، ۱۳۹۱) و MK118، MK65، MK120 و MK84 در بخش میان‌کوه (خسروزاده، ۱۳۸۸؛ ۱۳۸۹؛ ۱۳۹۰) اشاره کرد. در بررسی باستان‌شناختی بخش شیدا شهرستان بِن (چهارم‌حال و بختیاری) که به سرپرستی «عرب» انجام شد، تنها به یک قطعه مشکوک به لپویی در تپه جمالوی ۱۴ اشاره شده است (عرب و محمدی، ۱۳۹۵). از دیگر فعالیت‌هایی که در این منطقه صورت‌گرفته بررسی‌هایی است که «رضوانی» طی سه فصل در شهرستان لردگان انجام داده (رضوانی، ۱۳۸۸؛ ۱۳۸۹؛ ۱۳۹۰). طی این سه فصل ۲۷ محوطه مس‌وسنگ شناسایی شدند که از این ۲۷ محوطه، ۱۴ محوطه دارای سفال نوع لپویی هستند (تصویر ۱۴). با این اوصاف می‌توان نتیجه گرفت که بیش از نیمی از محوطه‌های مس‌وسنگ شهرستان لردگان در دوران لپویی استقرار داشته‌اند که خود نشان‌دهنده ارتباط نزدیک ساکنان این منطقه با ساکنان مناطق فارس است در این دوره است. این درحالی است که براساس پژوهش‌های صورت‌گرفته مناطق شمالی استان چهارم‌حال و بختیاری و دیگر مناطق این استان ارتباط کمتری را در این دوران با مناطق استان فارس داشته‌اند که می‌تواند نکته جالب توجهی باشد (علیرضا: زاده‌نوده‌ی، ۱۳۹۷: ۱۶۲).

بحث و تحلیل

نتایج بررسی‌ها و دیگر فعالیت‌های باستان‌شناسی صورت‌گرفته در منطقه بختیاری نشان‌دهنده ارتباط این منطقه با مناطق همجوار است. درحال حاضر بررسی‌های انجام شده شباهت زیاد این منطقه را با فارس و خوزستان اثبات کرده است و مدارک و شواهد نیز نشان‌دهنده این ارتباطات در سراسر منطقه بختیاری در طول دوران مس‌وسنگ هستند. در دوره مس‌وسنگ علاوه بر محوطه‌های شهرستان لردگان که ارتباطات زیادی را با مناطق فارس و خوزستان نشان می‌دهند، در دیگر مناطق نیز این ارتباطات به شکل گسترده‌ای وجود داشته است؛ به طوری که محوطه‌های جنوبی دشت

تصویر ۱۴. سفال‌های لپویی تل‌کاک خداداد شهرستان لردگان (رضوانی، ۱۳۸۹).

Fig. 14. Lapoei pottery of Telkak Khodadad, Lordegan city (Rizvani, 2009).

جدول ۱. گاه‌نگاری مقایسه‌ای منطقه بختیاری، خوزستان و فارس (نگارندگان، ۱۴۰۰).

Tab. 1. Comparative chronology of Bakhtiari, Khuzestan and Fars regions (Authors, 2020).

تاریخ (پ.م.)	شوشان	فارس	بختیاری
۴۰۰۰-۳۴۰۰	شوشان پایانی	لپویی	لپویی
۴۳۰۰-۴۰۰۰	شوشان جدید ۲ (شوش I)	باکون الف	شهرک و برجویی
۴۷۰۰-۴۳۰۰	شوشان جدید ۱	باکون میانه ۲ (تل‌گپ)	افغان
۵۲۰۰-۴۷۰۰	شوشان میانه متأخر	باکون میانه ۱ (باکون ب ۲)	چله‌گاه
۵۷۰۰-۵۲۰۰	شوشان میانه متقدم	باکون ب ۱	اسکندری
۶۰۰۰-۵۷۰۰	شوشان قدیم	جری ب	

فارسان نیز شباهت زیادی با سفال‌های باکون در فارس دارند، درحالی‌که سفال‌های نیمه شمالی این دشت شباهت نزدیکی تری با سفال‌های شوشان میانه جدید دارند (Khosrowzadeh, 2015: 40). در کاوش نجات بخشی‌ای که در محوطه حاجی جلیل در منطقه بیرگان کوه‌رنگ انجام شد نیز تعاملات فرهنگی میان ساکنان ارتفاعات زاگرس با مناطق همجوار در هزاره پنجم پیش از میلاد شناسایی شد و مجموعه سفالی محوطه حاجی جلیل ارتباط نزدیکی با فارس و خوزستان در دوره شوشان جدید ۱ دارد (Esmaili Jelodar & Zolghadr, 2014: 51). بر این اساس می‌توان گفت که فناوری ساخت سفال لپویی به احتمال زیاد از منطقه فارس به ناحیه لردگان منتقل شده است. چراگاه‌های زمستانه و تابستانی ایل‌های قشقایی، بختیاری، خمسه، ممسنی و بویراحمدی نیز با الگوی پراکنش جغرافیایی ظروف منقوش باکون A هم‌خوانی دارد (علیزاده، ۱۳۸۳: ۱۷۱). در ارتباط با زمان شروع چنین شیوه زندگی کوچ‌نشینی در ارتفاعات، داده‌های باستان‌شناسی از کوه‌های بختیاری نشان می‌دهند که توسعه موازی با توسعه‌ای که طی نیمه اول هزاره چهارم پیش از میلاد در فارس آغاز شد و با متروک شدن شماری از محوطه‌ها و جایگزین شدن سفال باکون الف با یک سفال ساده قرمز به اوج خود رسیده در این منطقه به وقوع پیوست (همان: ۱۷۰). در این دوره، ارتباطات فرهنگی منطقه بختیاری با مناطق همجوار به خوبی نمایان است؛ به عنوان مثال، در دشت فارسان بیشترین تعامل با منطقه خوزستان بوده است. این ازدیاد تعامل به لحاظ مسافت نسبتاً کم و موقعیت جغرافیایی دامنطقه برای جامعه‌ای کوچ‌رو، بسیار منطقی است. عشایر

بختیاری بیلاق خود را در مناطق مختلفی از چهارم‌حال و بختیاری به سر می‌برند و قشلاق خود را در منطقه خوزستان می‌گذرانند (Khosrowzadeh, 2015: 40)؛ و یا بخشی از طوایف قشقایی بیلاق خود را در منطقه سپری می‌کنند و قشلاق خود را در استان فارس می‌گذرانند (همان: ۹۰). براساس پژوهش‌های صورت‌گرفته در نهایت می‌توان گفت که ساکنان منطقه بختیاری در طول دوران مس‌وسنگ تحت تأثیر ساکنان فارس و خوزستان بوده‌اند. با توجه به این‌که اکثر استقرارگاه‌های این منطقه متعلق به کوچ‌نشینان است، شاید بتوان گفت که این منطقه پلی ارتباطی میان این مناطق در طول دوران مس‌وسنگ بوده است. وجود سفال‌های شبیه به مواد فرهنگی نوسنگی متأخر و مس‌وسنگ فارس و خوزستان گویای پیوند شدید دشت فارس با مناطق مذکور است و یکی از دلایل مهم این پیوند مستحکم کوچ‌عشایر در دشت فارس و سایر ارتفاعات بختیاری به این مناطق است که محوطه‌های شناسایی شده این دوره که عمدتاً به صورت اردوگاه‌های موقت بوده‌اند، هم این ادعا را ثابت می‌کنند (Khosrowzadeh, 2015: 40).

نتیجه‌گیری

با توجه به وضعیت ریخت‌شناسی زاگرس و مناسب بودن شرایط این منطقه برای کوچ‌نشینان، تعاملات فرهنگی در طول دوران پیش‌ازتاریخ در این منطقه تا به امروز وجود داشته و در اکثر این مناطق قابل مشاهده است. این ارتباطات و تعاملات فرهنگی را در جنوب غرب کشور (محدوده زاگرس جنوبی) به خوبی می‌توان مشاهده کرد. مجموعه سفال‌های منطقه بختیاری اطلاعات بسیار خوبی را در رابطه با دوره مس‌وسنگ در اختیار ما قرار می‌دهد که از طریق آن‌ها می‌توان ارتباط میان این منطقه با مناطق فارس و خوزستان را مشخص کرد. داده‌های هر سه دوره مس‌وسنگ در منطقه بختیاری یافت شده است. در این میان می‌توان به تعاملات بین منطقه‌ای سایر مناطق بختیاری مانند دشت فارس با خوزستان و فارس نیز اشاره کرد و اگرچه در دوره‌های قبل‌تر (نوسنگی) نیز چنین بوده است، ولی همان‌طور که شواهد نشان می‌دهند این روند به طور قابل توجهی در دوره مس‌وسنگ افزایش پیدا کرده است. در سراسر منطقه بختیاری، مجموعه سفالی شهدگان لردگان اهمیت ویژه‌ای دارد و اهمیت این مجموعه سفال‌ها به حدی است که زاگرازل در جدول گاه‌شناسی نسبی منطقه بختیاری، نام برخی از این محوطه‌ها را به مراحل فرهنگی این استان داده است، مانند مرحله فرهنگی چله‌گاه، مرحله فرهنگی افغان و گروه سفالی برجویی. در شهدگان تعداد محوطه‌های مس‌وسنگ قدیم اندک است و فقط سه محوطه از این دوره شناسایی شده است. در این دوره (مس‌وسنگ قدیم) سفال‌های نواحی پست جنوب غربی در سراسر منطقه بختیاری حضور چشم‌گیری دارند و نقش مایه‌های این سفال‌ها شبیه به نقش مایه‌های سفال‌های خوزستان است. این روند تا نیمه نخست مس‌وسنگ میانه نیز ادامه دارد. در دوره مس‌وسنگ میانه، بر تعداد محوطه‌ها افزوده می‌شود و ۱۳ محوطه از این دوره شناسایی شده است. بزرگ‌ترین محوطه‌های این منطقه قلعه‌گلی و قلعه افغان هستند که هرکدام تقریباً ۲ هکتار مساحت دارند. در نیمه نخست این دوره نقش مایه‌های سفالی از خوزستان پیروی می‌کنند، اما در نیمه دوم مس‌وسنگ میانه نشانه‌های روشنی مبنی بر فاصله‌گرفتن سنت‌های سفالی منطقه بختیاری، به ویژه جنوب آن (شهدگان) از مناطق خوزستان نمایان می‌شود. در این زمان سفال‌های شهدگان لردگان کمترین شباهت را با سفال‌های منطقه خوزستان نشان می‌دهند و این درحالی است که ارتباط نزدیکی میان این منطقه با منطقه فارس به وجود آمده است. در این دوره سفال‌های ناحیه لردگان بیشترین شباهت را با سفال‌های باکون A1-4 در فارس دارند. در دوره مس‌وسنگ جدید ما با ظهور چشم‌گیر محوطه‌ها در ناحیه لردگان روبه‌رو هستیم، و تعداد محوطه‌ها از ۱۳ محوطه در دوره مس‌وسنگ میانه به ۲۰ محوطه در دوره مس‌وسنگ جدید

می‌رسد. در این زمان، ارتباطات میان ساکنان ناحیه لردگان و فارس هم‌چنان ادامه داشته و افزایش نیز یافته است. دلیل این ادعا مجموعه سفال‌هایی است که در این منطقه وجود دارد. در این دوره بیش از ۵۰٪ محوطه‌های شناسایی شده، دارای سفال لپویی هستند. دلیل دیگر برای اثبات این ادعا مطالعات آزمایشگاهی است که بر روی سفال‌های لپویی استان چهارمحال و بختیاری با استان فارس انجام شده است. خوشبختانه یکی از محوطه‌های که در این مطالعات آزمایشگاهی، سفال‌های آن مورد آنالیز قرار گرفته‌اند و با سفال‌های فارس نیز مقایسه شدند، سفال‌های تل‌آفغان بودند. براساس مطالعات آزمایشگاهی صورت‌گرفته، شیوه ساخت، ساختار سفال و حتی دمای کوره برای ساخت سفال لپویی در دو منطقه بسیار مشابه است و این حد تشابه نمی‌تواند اتفاقی باشد. بر این اساس می‌توان گفت که ارتباطات فرهنگی منطقه بختیاری با فارس و خوزستان در دوره مس‌وسنگ تا حدود زیادی مشخص شده است، به شکلی که در دوره مس‌وسنگ قدیم و نیمه اول مس‌وسنگ میانه (خصوصاً در شمال منطقه بختیاری)، محوطه‌ها بیشتر تحت تأثیر استقرارهای منطقه خوزستان هستند؛ حال این‌که در اواسط دوره مس‌وسنگ میانه و مس‌وسنگ جدید این روند تغییر پیدا می‌کند و محوطه‌ها (در بخش‌های جنوبی منطقه بختیاری) بیشتر تحت تأثیر استقرارهای منطقه فارس هستند و احتمالاً در نهایت نیز دوره مس‌وسنگ هم‌زمان با پایان یافتن دوره لپویی در فارس (۳۴۰۰ پ.م.) در منطقه بختیاری نیز پایان پذیرفته است.

کتابنامه

- اسماعیلی‌جلودار، محمداسماعیل، (۱۳۸۷). «گزارش بررسی باستان‌شناختی بخش مرکزی شهرستان اردل». شهرکرد: مرکز اسناد میراث فرهنگی استان چهارمحال و بختیاری (منتشرنشده).
- بهرامی‌نیا، محسن، (۱۳۹۱). «مطالعه الگوی استقراری نوسنگی و مس‌وسنگ غرب چهارمحال و بختیاری؛ شهرستان اردل». پایان‌نامه کارشناسی ارشد باستان‌شناسی دانشگاه هنر اصفهان (منتشرنشده).
- حاجی‌نوروزی، فاطمه، (۱۳۹۷). «بررسی کانی‌نگاری سفال دوره مس‌وسنگ میانی منطقه چهارمحال و بختیاری به منظور شناخت منشأ آن». پایان‌نامه کارشناسی ارشد، شهرکرد: دانشگاه شهرکرد (منتشرنشده).
- خانی‌پور، مرتضی، (۱۳۹۶). «برهم‌کنش‌های منطقه‌ای فارس در دوره نوسنگی باسفال براساس کاوش محوطه هرمنگان». رساله دکتری باستان‌شناسی، دانشگاه تهران (منتشرنشده).
- خسروزاده، علیرضا، (۱۳۸۶). «گزارش فصل اول بررسی باستان‌شناختی شهرستان فارس». شهرکرد: مرکز اسناد میراث فرهنگی استان چهارمحال و بختیاری (منتشرنشده).
- خسروزاده، علیرضا، (۱۳۸۸). «گزارش بررسی باستان‌شناختی بخش میانکوه، شهرستان اردل، فصل نخست». شهرکرد: مرکز اسناد میراث فرهنگی استان چهارمحال و بختیاری (منتشرنشده).
- خسروزاده، علیرضا، (۱۳۸۹). «گزارش بررسی باستان‌شناختی بخش میانکوه، شهرستان اردل، فصل دوم». شهرکرد: مرکز اسناد میراث فرهنگی استان چهارمحال و بختیاری (منتشرنشده).
- خسروزاده، علیرضا، (۱۳۹۰). «گزارش بررسی باستان‌شناختی بخش میانکوه، شهرستان اردل، فصل سوم». شهرکرد: مرکز اسناد میراث فرهنگی استان چهارمحال و بختیاری (منتشرنشده).
- رضوانی، حسن، (۱۳۸۸). «گزارش بررسی باستان‌شناختی شهرستان لردگان بخش‌های فلارد و ریگ، فصل اول». شهرکرد: مرکز اسناد میراث فرهنگی استان چهارمحال و بختیاری (منتشرنشده).
- رضوانی، حسن، (۱۳۸۹). «گزارش بررسی باستان‌شناختی شهرستان لردگان بخش‌های سردشت و خانمیرزا، فصل دوم». شهرکرد: مرکز اسناد میراث فرهنگی استان چهارمحال و بختیاری (منتشرنشده).

- رضوانی، حسن، (۱۳۹۰). «گزارش بررسی باستان‌شناختی شهرستان لردگان بخش‌های مَنج و آرمند به همراه قسمت‌هایی از غرب مرکزی و جنوب خانمیرزا، فصل سوم». شهرکرد: مرکز اسناد میراث فرهنگی استان چهارمحال و بختیاری (منتشر نشده).
- روستایی، کوروش؛ و آزادی، احمد، (۱۳۹۶). «روابط فرهنگی زاگرس مرکزی و فلات مرکزی در هزاره چهارم پ.م.». شواهدی از محوطه شَط غیلَه، ملایر». مجله پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، ۷ (۱۴): ۳۹-۵۸.
- زاگارل، آلن، (۱۳۸۷). باستان‌شناسی پیش‌ازتاریخ منطقه بختیاری، ظهور شیوه زندگی در ارتفاعات. ترجمه کوروش روستایی، شهرکرد: سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان چهارمحال و بختیاری.
- طلایی، حسن، (۱۳۹۴). عصر مفرغ ایران. تهران: سمت.
- عرب، احمد؛ و محمدی، عباسعلی، (۱۳۹۵). «گزارش فصل اول (بخش شیدا) بررسی باستان‌شناختی شهرستان بن». شهرکرد: مرکز اسناد میراث فرهنگی استان چهارمحال و بختیاری (منتشر نشده).
- عزیزی خرائقی، محمدحسین، (۱۳۹۳). «بررسی و مطالعه دوره نوسنگی فارس با تکیه بر یافته‌های باستان‌شناسی تپه رحمت‌آباد». رساله دکتری باستان‌شناسی، دانشگاه تهران (منتشر نشده).
- علی‌رضازاده نوده‌ی، مهدی، (۱۳۹۷). «مطالعه الگوی استقراری و برهم‌کنش جوامع مس‌وسنگ چهارمحال و بختیاری با مناطق هم‌جوار». پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد باستان‌شناسی، دانشگاه شهرکرد (منتشر نشده).
- علیزاده، عباس، (۱۳۸۳). منشأ نهادهای حکومتی در پیش‌ازتاریخ فارس: تل باکون، کوچ‌نشینی باستان و تشکیل حکومت‌های اولیه. ترجمه کوروش روستایی، تهران: سازمان میراث فرهنگی و گردشگری: بنیاد پژوهشی پارسه پاسارگاد.
- علیزاده، عباس؛ احمدزاده، لقمان؛ و امیدفر، مهدی، (۱۳۹۵). سیستم‌های استقراری و فرهنگ‌های باستانی دشت رامهرمز جنوب غربی ایران؛ نتایج کاوش در تل‌گیسر و بررسی منطقه‌ای رامهرمز. ترجمه ماندانا کرمی و رامین یشمی، تهران: پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری.
- ملک‌شهمیرزادی، صادق (۱۳۷۸).
- هول، فرانک، (۱۳۹۰). «باستان‌شناسی دوره روستانشینی»، در باستان‌شناسی غرب ایران. به‌کوشش: فرانک هول، ترجمه زهرا باستی، تهران: سمت: ۱۵۶-۵۰.

- Alirezazadeh Nodehi, M., (1397). "Study of settlement pattern and interaction of copper and stone communities of Chaharmahal and Bakhtiari with neighboring areas." Master Thesis, Shahrekord, Shahrekord University, (in Persian).

- Alizadeh, A., (1992). *Prehistoric Settlement Patterns and Cultures in Susiana, Southwestern Iran*. University of Michigan Museum of Anthropology, Technical Report 24. Ann Arbor: University of Michigan.

- Alizadeh, A., (2006). "The Origins of the State Organizations in Prehistoric Hihgland Fars, Southern Iran, excavation at Tell-e Bakun". *Oriental Institute Publications*, Vol. 128, ghicago Illinois.

- Alizadeh, A., (2004). *The Origin of Prehistoric Government Institutions in Persia: Tel Bakun, Ancient Migration and the Formation of Early Governments*. Translated by:

Cyrus the Rural, Tehran: Cultural Heritage and Tourism Organization: Parseh Pasargad Research Foundation, (in Persian).

- Alizadeh, A.; Ahmadzadeh, L. & Omidfar, M., (2014). "Ancient Settlement Systems and Cultures in the Ram Hormuz Plain, Southwest Iran Excavation at Tall-e Geser and Regional Survey of the Ram Hormuz Area". *Oriental Institute Publications*, Vol. 140, The Oriental Institute of the University of Chicago.

- Arab, A. & Mohammadi, A. A., (2016). "Report of the first chapter (Shida section) Archaeological study of the city of Bonn". Shahrekord, Cultural Heritage, Handicrafts and Tourism Organization, (unpublished), (in Persian).

- Azizi Kharanghi, M. H., (2014). "Study and study of the Persian Neolithic period based on the archaeological findings of Rahmatabad Hill". Ph.D. thesis in Archeology, Tehran, University of Tehran, (in Persian).

- Bahraminia, M., (2012). "Study of Neolithic, Copper and Stone settlement pattern west of Chaharmahal and Bakhtiari; Ardal County". Master Thesis, Isfahan, Isfahan University of Arts (unpublished), (in Persian).

- Beale, T. W., (1986). "Excavations at Tepe Yahya, Iran 1967-1976: The Early Periods". *American School of Prehistoric Research Bulletin*, Volume 38, Peabody Museum of Archaeology and Ethnology, Cambridge.

- Caldwell, J. R., (1968). "Ghazir, Tell-I". *Reallexikon der Assyriologie*: 348-355.

- Caldwell, J. R., (1976). "Investigation at Tal-Iblis". *Illinois State Museum Society for the Illinois State Museum*, Springfield.

- Carter, R. A.; Challis, K.; Priestman, S. M. N. & Tofighian, H., (2006). "The Bushehr Hinterland: result of the first season of the Iranian-British Archaeological Survey of Bushehr Province November-December 2004". *Iran*, 44: 63-103.

- Delougaz, P. & Helen, J. K. (1996). "Chogha Mish: The First Five Seasons of Excavation, 1961-1971". *Oriental Institute Publications* 101, Abbas Alizadeh (ed.). Chicago: Oriental Institute.

- Dollfus, G., (1983). "Tape Bendebal, travaux 1977, 1978". *Cahiers de la Delegation archéologique française en Iran*, 13: 133-276.

- Esmaeili Jelodar, M. E. & Zolghadr, S., (2014). "Centra Zagros, Highland Fars and Lowland Susiana: a sphere of interaction in the 5th millennium BCE". *Archaeologische Mitteilungen aus Iran and Turan (AMIT)*, Vol: 46.

- Fazeli Nashli, H. et al., (2015). *Chronology of Iran*. Tehran: Iranian Studies Foundation, (in Persian).

- Haji Norouzi, F., (1397). "Study of copper and middle stone pottery in Chaharmahal and Bakhtiari region in order to identify its origin". Master Thesis, Shahrekord, Shahrekord University, (in Persian).

- Henrickson. E., (1985). "The Early development of pastoralism in the central Zagros highlands (Luristan)". *Iranica Antiqua*, 20: 1-42.

- Hull, F. et al., (2011). *Archeology of Western Iran*. Translated by: Zahra Basti, Tehran: Samat, (in Persian).

- Khanipour, M., (2017). "Interactions of Persian regions in the Neolithic period based on excavation of Hermangan site". PhD thesis, Tehran: University of Tehran, (in Persian).
- Khosrowzadeh, A., (2015). "The chalcolithic period in the Bakhtiari Highlands: Newly Found Sites of Farsan, Chaharmahal va Bakhtiari, Iran". *International Journal of the Society of Iranian Archaeologists*, 16 (3): 225-228.
- Khosrozadeh, A. et al., (1999). "Study of the role of environmental factors in the distribution of old and middle Ilam settlements in Ardal city, with emphasis on karst perspective". *Archaeological Research, Department of Archeology*, 9 (21): 74-55, (in Persian).
- Khosrozadeh, A., (2007). "Report of the first chapter of the archaeological study of Farsan city". Shahrekord: Cultural Heritage, Handicrafts and Tourism Organization, not published, (in Persian).
- Khosrozadeh, A., (2009). "Archaeological Survey Report of Miankuh Ward, Ardal County, Chapter One". Shahrekord, Cultural Heritage Documentation Center of Chaharmahal and Bakhtiari Province, (unpublished), (in Persian).
- Khosrozadeh, A., (2010). "Archaeological Survey Report of Miankuh Ward, Ardal County, Chapter Two". Shahrekord, Cultural Heritage Documentation Center of Chaharmahal and Bakhtiari Province, (unpublished), (in Persian).
- Khosrozadeh, A., (2011). "Archaeological Survey Report of Miankuh Ward, Ardal County, Chapter 3". Shahrekord, Cultural Heritage Documentation Center of Chaharmahal and Bakhtiari Province, (unpublished), (in Persian).
- Mansouri, M., (1397), "Study of cultural developments in East Persia in the fourth and third millennium BC". Master Thesis, Tehran: University of Tehran, (in Persian).
- Peterie, A.; Sardari, A. et al. (2013). "Mamasani in the fourth millennium BC". in: Peterie, Cameron (ed), *Ancient Iran and its Neighbours, local Developments and Long-rang Interactions in the Fourth Millennium Bc, The British Institue of Persian Studies, Archaeological Monographs series*, III: 171-194.
- Rezvani, H., (2009). "Archaeological study report of Lordegan city, Felard and Rig districts, first chapter". Shahrekord, Cultural Heritage Documentation Center of Chaharmahal and Bakhtiari Province, (unpublished), (in Persian).
- Rezvani, H., (2010). "Archaeological Survey Report of Lordegan County, Sardasht and Khanmirza Wards, Chapter Two". Shahrekord, Cultural Heritage Documentation Center of Chaharmahal and Bakhtiari Province, (unpublished), (in Persian).
- Rezvani, H., (2011), "Archaeological study report of Lordegan city, Munj and Armand sections along with parts of the central west and south of Khanmirza, Chapter 3". Shahrekord, Cultural Heritage Documentation Center of Chaharmahal and Bakhtiari Province, (unpublished), (in Persian).
- Roustaeei, K. & Azadi, A., (2017). "Cultural relations between the Central Zagros and the Central Plateau in the fourth millennium BC: Evidence from the Shat Ghila

area, Malayer". *Iranian Journal of Archaeological Research*, 7 (14): 58-39, (in Persian).

- Sardari, A., (2013). "Northern Fars in the Fourth Millennium BC: Cultural Developments During the Lapi Phase". in: Peterie, Cameron BC, (de), *Ancient Iran and its Neighbours, Local Developments and Long-rang Interactions in the Fourth Millennium BC, The British Institute of Persian Studies, Archaeological Monographs Series III*: 195-206.

- Stein, M. A., (1936). "An Archaeological Tour in the ancient Persia". *Iraq*, 3: 179-225.

- Sumner, W. M., (1972). "Cultural Development in the Kur River Basin Iran". Ph.D. dissertation, University of Pennsylvania (unpublished).

- Talaei, H., (2015). *The Bronze Age of Iran*. Tehran: Samat, (in Persian).

- Voit, M. M. & Dyson, R. H. Jr., (1992). "The Chronology of Iran, ca. 8000-2000 BC". In: *Chronologies in Old World Archaeology*, Third Edition, edited by R. W. Ehrich, Vol. I: 122-178, Vol. 2: 125-153, Chicago & London: University of Chicago Press.

- Zagarell, A., (2008). *Prehistoric archeology of Bakhtiari region, the emergence of lifestyle in the highlands*. Translated by: Rural Cyrus, Cultural Heritage, Handicrafts and Tourism Organization of Chaharmahal and Bakhtiari province, (in Persian).

- Zagarell, A., (1974). "An archaeological Survey in the North-east Bakhtiari Mountains". in: *Proceedings of the IIIrd Annual Symposium on Archaeological Research in Iran*: 145-156.

- Zagarell, A., (1975). "The Khana Mirza plain". *Iran*, 13: 193.

- Zagarell, A. (1982). "The Prehistory of the Northeast Bakhtiari Mountains, Iran". *The Rise of a Highland Way of Life*, Vol. 42. Dr. Ludwig Reichert.